

A *Huzatban* írásai mind sorra a novelláról, a novellistáról szólnak. Zsámboki a tükörbe nézett. Talán nem túlzás, hogy Mátyás Iván ebben a könyvében az „önmegszólító novellatípust” dolgozta ki. Csak arról nem szabad megfeledkezni, hogy ezek novellák és dokumentumok. Itt a próza világa épült ki, és ezért ostobaság volna azt hinni, hogy a novellista „bevallotta”. Nem vallott be semmit sem. Novellát írt. Mert a novellistának az a dolga, hogy novellát írjon. Ha már letette a garast. Ő felel érte. „Ez már az ő számlájára megy.”

BÁNYAI János

MIBEN REMÉNYKEDJÜNK?

Nádas Péter–Richard Swartz: *Párbeszéd*. Négy nap ezerkilencszáznolcvankilencben. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992

Nádas Péter ez évi könyvheti alkotása, miként előző évi kötete (*Az égi és földi szerelemről*), újra a *beszéd* műfaja köré szerveződik. Ám míg a tavaly kiadott könyv felkérésre készült előadás (bővített, alaposabb) lejegyzése, ez az ideai *beszélgetés* – azaz *párbeszéd* – két barát között.

A párbeszéd, ha nem a dráma alkotóeleme vagy nem nyilvános dialógus (stúdióbeszélgetés vagy interjú), bizalmas műfaj. De mi köze lehet az olvasónak a két ember közötti bizalmas beszélgetéshez. A kérdés Nádas Péter és Richard Swartz *Párbeszéd* című kötetére vonatkoztatva hangsúlyozottan *szónoki*. Mert attól függetlenül, hogy valóban bizalmas beszélgetés, s kettejük intim szféráit (is) érinti, a szöveg elejétől végéig beavatottnak érezzük magunkat e dialógusba, s akarva-akaratlanul minket is érint. Nem él-tük át e szöveg két szerzőjével-hőisével azt az alcím szerinti bizonyos négy napot ezerkilencszáznolcvankilencben – épp azt a négy napot s épp velük, mellettük –, de átél-tük s éljük ma is azt az időt – ha tetszik: történelmet, ha tetszik: jelen időt –, melynek e lazán behatárolt négy nap is szerves tartozéka, életszelete.

Hogy e párbeszéd valóban bizalmas és intim, már az első mondatoktól kezdődően nyilvánvaló. Ez a bizalmasság és intimitás azonban nem csupán alaptónus, hanem kiindulópont is, mely az egyestől az általánosig vezet, feltárva ezzel az egyéni élményeken túl egy szűkebb-tágabb időszak jellemző vonásait; csapdáit és egérutait. Hogy végül maradjon a csapda, amelyben mi is ott kuksolunk. E személyes élettényekre épülő párbeszédből tehát általános egzisztenciális élmények fogalmazódnak meg.

A beszélgetés s a párbeszéd folyamán leszűrt következtetések izgalmassága a két szerző-főhős sajátos pozíciójából adódik: Richard Swartz, a különös életet élő újságíró Svédországból érkezik Kelet-Európába – Prágába –, majd megfordul Bécsben, jár Erdélyben, Budapesten. Benyomásai a magával hozott svédiség és a tapasztalt kelet-európaiság között szikráznak fel, amelyeket a beszélgetést kezdeményező Nádas Péter hasonló tapasztalatai igazolnak, finomítanak vagy korrigálnak, csak éppen fordított alapállásból. Beszélgetésük egybehangzó felhangjait az élmények hasonlósága biztosítja. Mindketten az úzottság s az önkeresés valamely állapotát és tevékenységét élék meg, mindketten *kívülállók* bizonyos értelemben. „Honnan érzi önmagáról az ember, hogy kívülálló? És miért érzi, hogy nem tartozik a többiekhez?” – kérdezi mintegy önmagától Swartz. Az ő esetében a család az első közeg, amelyen kívül kerül, a számára „tisztességes” (közgazdász) képzést kitűző, bár lecsúszott s pusztulás által is fenyegetett nagypolgári

család, amely a rendes polgárra esküdve bizalmatlanul szemléli az irodalmat, a filozófiát, s amelynek elvárásaitól menekülve Swartz egy másik, titkos életet kényszerül élni az irodalom, a viták és a filozófia közegeiben. E szerepből szándékosan kihullva azonban egy újabb szerep abronscai közé kerül: Prágában az idegennek kijáró kiváltságosság pántjai kezdik szorítani, s ebből, az „erősebb erotikus vonzás”-ból kell menekülnie. E kettős (a hozott és szerzett) élményből rajzolódnak ki a két világ, az Észak és a Kelet közötti eltérések, a polgári és szocialista-kommunista életvitel közötti különbségek, s lepleződnek le a látszatok. E folyamathoz pedig a beszélgetőtárs Nadas korrekciói segítenek hozzá.

Az első nap párbeszéde a hősök adott környezetének köreit járja körül: Swartz említett családi örökségét, majd Nadas pályaalakulását és életkörülményeit (a fotóriporter-ség és újságírás kényszerűségeit, a normák hatalmának elviselhetetlenségét, az írásba s mondatokba menekülésből adódó leválást és magányosságot, a szülők halálával még inkább előidézett elszigeteltség válallását és „otthonossá” tételét). A második napi párbeszéd témájának színhelye már nagyjából közös térség: Prága, ahol Swartz érkező idegenként, de „az érzékelés természetes képességével” rendelkező idegenként szemléli a világot, míg Nadas, kilométerekben nem sokkal távolabb, „benszülöttként” tapasztalja e térség törvényszerűségeit. A svéd lakost hazájában, Európa peremvidékén a provincializmus élménye tartja fogva, annak negatív élménye, hogy nincs a centrumban – részletezi hazájának problematikáját számunkra is érdekfeszítően Swartz. A kötetnek a legizgalmasabb fejezetében azután rátér kelet-európai élményeire és meglátásaira: arra a tapasztalatára, hogy itt az anyagi jólét hiánya és egyéb hiányosságok következtében a lehetőségek korlátozottsága révén látszólag nagyobb fókú esély nyílik a koncentrációra, egy bensőségesség, egy szellemibb lét kialakítására: „Fölfedeztem például az adott körülmények kényszerének értelmét, ami itt egyenesen az egzisztenciára megy. Egy olyan életet, amely éppen a lehetőségek korlátozottsága miatt nem olyan korlátozott, mint amilyennek Svédországban láttam az életet. Lehetőséget a koncentrációra, amelyet a hiány, a szórakozásra és a szétforgácsolódásra készítő alternatívák hiánya szab meg. Egy olyan életet, amely csupaszabb, ám a legjobb esetben éppen ezért bensőségesebb és talán szellemibb.” A barátság melegét s a meghittséget, amelyet Prágában tapasztal, Nadas leleplező módon korrigálja. Meglátásai a kötet legmagvasabb és legmegrázóbb mondatait képezik: „Azt a meghittséget, amelyről te beszélsz, valójában csak azok érzékelik, akik jobb szellemi és materiális körülmények közül, látogatóba érkeznek ide, de nekem, aki ezekkel a szellemi és materiális javakkal nem rendelkezem, éppen a szabadság hiánya miatt, igencsak törekeny és tűnékeny ez a meghittség. Én szükséghelyzetben élek, szellemi és materiális hiányokkal küszködöm, arra vagyok kényszerítve, hogy az adottságaimtól és a képességeimtől függetlenül azonos szinten éljek, és az egyenlőség eszméjének jegyében azonos bázison cselekedjek mindenkivel és bárkivel. Ilyen körülmények között az emberi kapcsolatokban valóban létrejön a hiányban szenvedők szolidaritása, létrejön a közelség és az egymásra utaltság, s te mindezt átélheted éppen a barátság meghittségeként is, számomra azonban nem más, mint a körülményeim nyűgös kényszere, de a testvériségnek mindenképpen csak a látszata. (. . .) A nyugati félteke emelt fővel lemondhatott a testvériségről, és jogi garanciákat teremtett az egymástól elszigetelt lények személyes szabadságára. Lemondott az egyenlőségről is, de jól temperált szociális egyensúlyokat teremtett. Ebben a jogilag és szociálisan proporcionált világban a testvériségnek hiányként, és az egyenlőségnek látszatként kell megjelennie. A keleti félteke viszont éppen az egyenlőségnek, a testvériség mélységében mély vágyának érdekében a szabadságot szüntette meg. A személyes szabadságra nem adott jogi garanciákat, mert a szabadságot az

egyenlőség és a testvériség következményeként képzelte el, s ezért a lényeket nem is szigeteli el egymástól, amivel azonban nem az emberek egyenlőségén megalapozott testvéri közösséget, hanem a tagolatlan csordaszellemet tette uralkodóvá. A csordában elfoglalt helyzetem fontosabbá válik, mint az adottságaim és a képességeim összefüggésrendszere, az alkotam. És így talán nem is lehetnek olyan intim helyzetek, amelyekben azt állíthatom magamról, hogy szabad vagyok. (. . .) Itt ugyan kényszerű módon rá vagyok utalva a barátságra, azt azonban nem pozitívumként élem át, hanem inkább úgy, mint valami negatívumot, éppen úgy, ahogyan te a szabadságodat, honaiszt egy másik emberi lényben nem az öntudattal rendelkező személyek közös vonásait ismerem föl, nem a közösségünket, hanem saját nyomorúságom tükörcépét látom.”

Félelmetesen pontos látóképet létélményünkről, naponkénti megfogalmazatlan kudarcélményeünkről, a személyiségtorzulás stációiról. E felismerések peremén pedig világosan körvonalazódik a két beszélgetőpartner világa közötti szakadék, vagy ahogyan a harmadik napi beszélgetésben Swartz megfogalmazza: „amit Halinával egymásnak tudunk nyújtani, nem más, mint ami Európában egymástól elszakadt”. Ám Nádas e világ oйдó-dási folyamatait szemlélve is szkeptikus. E térség mai szabad véleménynyilvánítást és szervezkedést élvező lakosairól ugyanis ezt mondja: „Lemondanak a testvériség látszatáról, hogy megszerezzék a szabadság látszatát. (. . .) A saját tapasztalataim szerint a nyugati félteke is hasonlóképpen cserélgeti a valóságot és a látszatot.” S ezen a ponton folytatja Swartz az analógia ívét, bizonyítván, hogy a két egymástól eltérő térség valahol nagy általánosságokban, egzisztenciális vonásaiban (s főleg negatívumaiban) nagyon is közel áll egymáshoz: „Szabadság (. . .) Nekem ez mindig valami negatívumot jelentett. Mindattól, amit nem akartam, elhatároltam magam. (. . .) Valójában azonban nem volt más a szabadságom, mint meglehetősen üres tér. És azt hiszem, hogy nem is védelmeztem végül mást, mint a saját magányosságomat, telve arroganciával. . . Mire jó a szabadság, ha az ember senkivel nem tudja megosztani? És ez a törekvés aztán nem csak teljesen kimerített, hanem bekerített és leválasztott mindenkiről; a saját foglalom lettem, és ha birodalmamba visszatérve, minden ajtót és zárat megvizsgálva magamra maradtam, sírhattam volna vagy sírtam. Csakhogy a síráshoz is kell valaki. A magányos sírás olyan, mint a magányos ivászat, örületbe kerget. (. . .) Mire jó az én a te nélkül? Mi értelme volt önmagamat menteni, hogy aztán ebben az üres térben találjam magam? . . . Be voltam kerítve a magányomba, és vagyok a mai napig.” Ebből a pontból szemlélve pedig az egykori prágai beszélgetések melegsége, meghittsége is átminősül; a bezártság, a levegőtlenység üvegburája ereszkedik az alacsony mennyezet alatt eltöltött diszkrét beszélgetésekre, melyek végül is arra valók voltak, hogy résztvevői „egyetlen egy mozdulatot se tehessenek”, vagy ahogyan Swartz összegezi ugyanezt: „ez a kitérés pont, a szabadság találkozik itt a meghittséggel, ezzel a te testvériességeddel, és valahogyan, valami mégsem stimmel”.

A harmadik napi párbeszéd a civilizáció és természet kérdéseit, az urbánus Budapest, az eljellegtelenedő Balaton-vidék és falu képét érintve s az előzőekben vázolt filozófiai mélységű kérdések után egészen delikát élményről is beszámol: a margitszigeti ásványvíz és a lengyel vodka kinyithatatlan (esetleg erővel vagy diótörővel leüthető) kupakjában az „általános értelmetlenség szolgáltatában” álló s találékonyásával, ügyeskedéseivel azt még inkább szorgalmazó emberi értelmet villantja fel groteszk fényben. Hasonló élményeink révén együtt derülünk az értelem vereségét példázó apró mozzanaton, bár derünk nem felhőtlen. Nádas, aki e példát megemlíti, még keserűbben fogalmazza meg honi egzisztenciális tapasztalatait: a résen levés beidegződött kényszerét, az állandó védekezés állapotát, a keleti ember mindenhová magával vonzott bizalmatlanságát: „az egész életem nem állt másból, mint az elfojtások sorozatá-

ból” – mondja a negyedik napon. Ő mégis a szellemi emigrációt, a vidéket, Gombosszeget választja, míg barátja, aki hosszabb időt és nagyobb távolságot szán menekülésére, végül ugyancsak kudarcélményeiről kényszerül számot adni: „Nem szakadhatsz el attól a kultúrától, se attól a társadalomtól, amelybe beleszületté, amely életed első tizenöt évének formát adott, nem szakadhatsz le róla anélkül, hogy Gólem ne váljék belőled. Nagyon sokáig tartott, amíg ezt sikerült megértenem.” Ez a megállapítás pedig nagyon sokban hasonlít a beszélgetés elején elhangzott mondatokra: „Így és ennyiben jutottam aztán arra a megállapításra, helyesebben annak a megállapításnak a közelébe kerültem, hogy a létezésem végül is nem nyugszik máson, mint a svédségemen.”

Egy kört ír le tehát a két szerző párbeszéde. A (szellemi) hontalanság állapota, az önkezesés s a kudarcok sorozata áll össze papírra vetett, „megbeszélt” személyes tapasztalataikból, s közben láthatóan körvonalazódik a körülöttünk levő (nemcsak szűkebb kelet-európai) világ jellege, hanem általában a világ, melyben a szabadságra s önmegvalósításra vágó, de mégsem a magányba vetettségét áhító 20. századi gondolkodó értelmiségi hányódik. Északon és Keleten egyaránt. . . Közben azonkívül, hogy sorstársaiknak érezzük magunkat, egy sor, sokunkban latensen élő, homályos megérzést sikerült bármily pátosz nélkül a nevén neveznie Nádasnak és Swartznak – persze a megnevezhetőség mindenhatóságába vetett hit naivitását elkerülve, hiszen könyvüket is így zárják: „Valamit igyekszünk rögzíteni, ami talán nagyon nehezen rögzíthető. Mintha valamire vadászánk. Lehetséges, hogy valami olyasmit szeretnénk rögzíteni, ami nem létezik.”

Nádas és Swartz érdekfeszítő *Párbeszéd*-e könyörtelen látélet közelmúltunk és jelenünk világáról, szipmtómáiról – látszatairól és a mögöttük felszejlő valóságról. Ugyanakkor az egyéniség megőrzésének, megőrizhetőségének megejtő küzdelme. S miben reménykedjünk mindezeken után? Az értelmes, okos, meghitt és őszinte párbeszédben, amelyhez mostani jelenünk helyett e kötetet nyújt mintát.

HARKAI VASS Éva

EGY VARÁZSLATOS KRÚDY-REGÉNY

Márai Sándor: *Szinbád hazamegy*. Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Budapest, 1992

Szinbád, a hajós, egy különös, a jelen idő történéseitől elvonatkoztatott világ és magatartás mindenkori jelképe. Neve és alakja a másoktól való különbözőzés méltósággal viselt élményével és csodákkal függ össze, amely csodák csak a mesék, álmok és emlékek valón túli időrendjében lehetségesek. Titokzatos keleti emberek, kalifák, háremhölgyek, ifridok, máridok e varázslatos világ hősei, ha az Ezeregy éjszaka meséire gondolunk, s nagy hasú urak, gáláns színésznők, tudós kocsisok, kocsmárosok, szakácsok, pincérek, el- és kiátkozott írók, szerkesztők, újdondászok, ha a Krúdy-regényekre. Ezt a világot és hangulatát sikerült Márainak újfent elővarázsolnia, amikor *Szinbád hazamegy* című, 1940-ben napvilágot látott regényében a magyar irodalom kódlovagiának, Krúdy Gyulának s vele egy eltűnt, régi Magyarországnak állít emléket. A Krúdy-regények szereplőivel, helyszíneivel, hangulataival és történéseivel szembenés az olvasót, a másik írói-stiláris fordulataival él, minek következtében egy tökéletes Krúdy-regény hatását ébreszti az olvasóban, ami nem lehetetlen és nem is véletlen, hiszen egyazon írói-emberi élmény megélő: egy régi, a modern időknél igazabb világ, a vágy- és szenvedélyközpontú (magyar) életforma eltűnésének a tanúja.